

וארא
ה' תשע"א
כתובת:
Oraysa10@gmail.com
il.com

אורחיה דתא

= פרשת וארא =

ארבע גאולות

(ו, 1) לָכֵן אָמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתְּנוּזֹת סִבְלוֹת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מִעַבְדֵיכֶם וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזֵרוּעַ נְטוּיָה וּבִשְׁפָטַי יְדָלִים: (ו) וְלִקְוֹזְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעַם וְהִיִּיתִי לָכֶם לְאֱלֹקִים וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹקֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתְּנוּזֹת סִבְלוֹת מִצְרַיִם: (ח) וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיעֲקֹב וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מוֹרְשָׁה אֲנִי ה':

במדרש (שמו"ר ו, ד): "ד' גאולות יש כאן, והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי, כנגד ד' גזירות שגזר עליהן פרעה, וכנגדן תקנו חכמים ד' כוסות בליל הפסח, לקיים מה שנא' (תהלים קטז) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא".

יש לעיין מהם הד' גזירות שגזר פרעה. אמרו במדרש (שמו"ר א, יב): "ד' גזירות גזר פרעה עליהם. בתחלה גזר וצוה לנוגשין שיהיו דוחקין בהן כדי שיהיו עושין הסכום שלהן, ולא יהיו ישנין בבתיהם, והוא חשב למעטן מפריה ורביה, אמר מתוך שאינן ישנין בבתיהם אינן מולידין. אמרו להן הנוגשים, אם אתם הולכין לישן בבתיכם עד שאנו משלחין אחריכם בבקר היום עולה לשעה ולשתיים ואין אתם משלימין את הסכום שלכם, שנאמר והנוגשים אצים לאמר וגו', והיו ישנין על הארץ. אמר להן האלהים אני אמרתי לאברהם אביהם שאני מרבה בניו ככוכבים דכתיב (בראשית כב) כי ברך אברכך והרבה ארבה וגו', ואתם מתחכמים להן שלא ירבו, נראה איזה דבר עומד או שלי או שלכם, מיד וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו'". עוד אמרו (שמו"ר א, יג) "כשראה שהם פרים ורבים גזר על הזכרים", ומשמע שזה הגזירה השניה. הגזירה הרביעית היא שצוה שלא ינתן להם תבן, וכמו שאמרו (שמו"ר ה, יח) "ויצו פרעה ביום ההוא, מלמד על הרשע שלא עכב לעשות עמהן רע, וזו היתה גזירה רביעית". אולם מהי הגזירה השלישית לא נתבאר להדיא במדרש.

דעת המתנות כהונה, שהיא הנזכרת במדרש (שמו"ר א, לד) "וימת מלך מצרים, שנצטרע, והמצורע חשוב כמת וכו'. ויאנחו בני ישראל, למה נתאנחו, לפי שאמרו חרטומי מצרים אין לך רפואה אם לא נשחוט מקטני ישראל ק"נ בערב וק"נ בבקר ורחץ בדמיהם שתי פעמים ביום, כיון ששמעו

ישראל גזירה קשה התחילו מתאנחים וקוננים וכו', אמרו רז"ל נעשה להם נס ונתרפא מצרעתו". אלא שכבר עמד על הקושי בדבריו שהרי לא נתקיימה גזירה זו, ותירץ שמאחר שפרעה לא נבצר לקיים מזימתו אלא שנעשה להם נס לכן נחשב לגזירה שלישית. אלא שמלבד הקושי האמור, עוד קשה שהרי לא נזכר בתורה ענין זה, ואיך נוכל לומר שיש כאן ד' גאולות על דבר שלא היה.

ואם נרצה לקיים כעין דבריו, אפשר שהגזירה הראשונה היתה העבודה הקשה, השניה מה שצוה למילדות להמית הזכרים, השלישית שצוה לכל עמו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, הרביעית מה שגזר למנוע מהם תבן. ותראה מאמרם (סוטה יב.) "ויצו פרעה לכל עמו, א"ר יוסי בר' חנינא אף על עמו גזר. ואמר ר"י בר' חנינא, שלש גזירות גזר, בתחילה אם בן הוא והמתן אותו, ולבסוף כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ולבסוף אף על עמו גזר". הרי שחילקו חז"ל שהיה ב' גזירות בענין המתת הילדים, אלא שהגזירה השלישית שגם בן מצרי יומת אינה נחשבת לגזירה, כי אנו מחשבין הגזירות שהיו על ישראל, וגם גזירתו על המצרים לא נתקיימה כי לא קיימו דבריו כמבואר במדרש, וגם שאינה מפורשת בפסוק אלא שמדקדק הלשון לכל עמו שלא רק שכל עמו ימית את בני ישראל אלא שגם עליהם להמית בניהם.

גם צריך להסביר ההבדל בין ב' גזירות הבנים, בגזירה הראשונה היה מקום להתחכם ולהצפין את הבנים, או למנוע ידיעת יולדת, ומאחר שכל העם המצרי לא היו בכלל הגזירה לכן יכלו למצוא עצות איך להחיותם, אבל בגזירה השניה כבר לא היה שייך להטמין, כי היו המצרים מסתובבים בין בתי ישראל ומחפשים בחורים ובסדקים למצאם, והביאו תינוקות שיבכו כדי שיבכו תינוקות ישראל כנגדם. וכבר הזכירו המפרשים שבתחילה אכן היה מציאות שמצרי משליך תינוק ליאור אלא שכלפי חוץ היה לו אפשרות לתבוע אצל השופט, אמנם השופט היה דורש שיביא עדים וכדו' ומוציא כאור את משפט המצרי, אבל היה נראה כאילו אין הדבר הפקר ומצד המלכות, אבל בגזירה השלישית כבר הותר דם התינוקות לחלוטין, ולכן נחשבת לגזירה לעצמה. [ונראה לומר, שגם למ"ד שבשעה שעלה משה מן היאור בטלה גזירת כל הבן הילוד, אין הכונה שלא היו ממתים מבני ישראל, אלא הכונה שמציאות זו שהמצרים סבבו בתי ישראל להטילם ליאור בטלה, אבל היו צריכים להטמין הבנים עד שיגדלו על מנת שלא יבוא מצרי ויזרוק מעצמו, והיינו כדמיון הגזירה למילדות].

אולם גם זה אינו נראה, גם כי לא האריכה הגזירה ימים רבים, וגם משום שארבעת הגאולות צריכות להיות עתה בשעה שהם מובטחים עליה, היינו שהם עתה משועבדים בד' גזירות והקב"ה מבטיחם לגאלם מהם.

דעת היפה תואר שהד' הם, א] וישימו עליו שרי מסים, ב] ששינה שיהיו נוגשים בהם בפרך, ג] הבן הילוד, ד] מניעת התבן. גם דבריו צ"ב, הלא כל מינוי השרי מסים הכל היה למען שיהיו נוגשים בהם, אכן בתחילה היה בפה רך אבל התכלית היתה שוה, ולא ניכר בכתובים שהם נמנים לב' גזירות שונות.

אולם נראה להוכיח כדבריו, ממה שבענין הגאולה נאמר 'והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, והצלת אתכם מעבודתם', משמע שסבלות מצרים לחוד ועבודתם לחוד, וזה מוכיח שמדבר על שני שעבודים בענין העבודה. הנוגשים בעם מינה לתת עליהם סבלות המצרים, ואח"כ שעבדו בהם בפרך את כל עבודתם.

נמצא, שני גזירות בענין העבודה, העבודה עצמה ואח"כ מניעת התבן, וב' בענין הבנים. אלא שצריכים להסביר חומר הגזירה של מניעת התבן, למען יובן מדוע נמנית היא לגזירה רביעית. נראה שלזה כונת חז"ל (תנדב"א רבה ז) "שגזר פרעה כל מי שאינו משלים מתכונת הלבנים יהיו בונין אותו בבנין תחת השורה של לבנים", היינו להמית את כל מי שאינו משלים את חוק הלבנים שלו. והדברים מוכחים בפסוקים, הנה במעמד הסנה אומר הקב"ה שראה ושמע את צעקתם 'מפני נוגשיו', היינו על עינוי העבודה עצמה, אבל כאן בפרשה נאמר למשה ששמע את 'נאקת' בני ישראל, ובמדרש הוכיחו שלשון נאקה היא נאקת חלל, היינו שעד עתה היה השעבוד על הגוף או על הבנים, אבל מגזירת התבן נתחדש שהתחילו להמית את העבדים עצמם, ולכן באו בצעקה אל פרעה, ואמרם 'ועבדיך מוכים' פירושו שהרגו מהם (כמו מכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת).

נראה לומר, הגם שזהו קצת דרך דרש, שהגזירה של עבודה קשה היתה גם בעניני הדת, ובפרקי דרבי אליעזר (פרק כה) "עד שעמד פרעה הרשע וגזר גזירות קשות ומנע להם ברית מילה, וביום שיצאו ישראל ממצרים נמולו כל העם מקטון ועד גדול שני כי מולים היו". כיו"ב אמרו חז"ל (תיב"ע. שמו"ר ו,ה) על הפסוק 'ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה', שהיינו עבודה זרה, ולכן נאמר להם משכו וקחו לכם - משכו עצמכם מע"ז. אפשר שלשון עבודה קשה מורה על עבודה לשם ע"ז, משום שהיא קשה לעובדיה, היינו שמכזבת להם, או משום שטבע נפש הישראלית מנוגדת לעבודה מעין זו. מעתה נוכל להסביר שאכן שני עבודות הטיל עליהם, בתחילה העמיד נוגשים על העם למען יעשו את סבלות המצריים, אולם אחר כך ציוה עליהם לעשות 'את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך', 'עבודתם' של המצריים, היינו שיעבדו ישראל ע"ז ויעזבו אלקי אמת, [גם שהם יהיו השמשים לע"ז] וזה היה קשה להם מאד. גם מצד ההבנה, הנה בתחילה לא היו 'עבדים' כי אם 'מס עובד', אבל כשנעשו עבדים הסיעו אותם להשתעבד להם בגופם ובנפשם ובכל עניניהם, וכלל גם עניני הדת והאמונה.

לפי"ז נמצא שאכן בשעה שנגלה עליהם משה עדיין היו ג' הגזירות קיימים, גם עצם השעבוד המכונה סבלות מצרים, היינו שכל מה שהיה מוטל על המצרי לעשות הטילו הם על היהודים, וגם עבודה זרה, והגזירה החדשה למנוע מהם תבן. שמא גם המתת הבנים היתה קיימת אולי לא באופן שכל הזמן המיתו מבניהם כבתקופת כל הבן הילוד אולם עדיין לא היה מונע ממצרי להשליך תינוק ליאור.

עפי"ז נבין שהד' גאולות הם שנים לעומת שנים. הגאולה הראשונה היא 'והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים'. בפסוקים מוכח שכל ההשתעבדות בהם כולה שמה 'סבלות מצרים', וכמו שנזכר בפסוק ז' 'וידעתם כי אני ה' המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים', שלכאורה פירושו שלדורות עולם יזכרו וידעו שהקב"ה הוציא אותם מבית עבדים, וכן בפרשת שמות בכולם משמע שסבלות מצרים פירושו שכל מה שהיה מוטל על המצרי היה מטילו על ישראל, היינו לבנות ולעזור ולחרוש ולרעות מקנהו וכל כיו"ב, וכמו שאמר פרעה למשה 'לכו לסבלותיכם' שפירושו לעסקיהם, הנה כל עסקי המצרים היו מטילים על ישראל, לכן נאמר 'מתחת' סבלות מצרים, היינו שהיו תחת המצרים בסבלותם של המצרים.

וכבר ביארו הראשונים שכן היה מתחילת המכות, שמאז לא היו המצרים משעבדים בהם יותר. אלא שעדיין לא נגאלו מהם לגמרי, שהיה חשש שבכל יום יחזרו לשעבדם, וכנגד זה נתנה הגאולה השלישית, 'וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים', שמובנו לפי מדרשו שזרוע נטויה זה החרב של מכת בכורות, ושפטים גדולים היינו קריעת ים סוף, וגם לפי הפשט יהיה פירושו שיעשה בהם אותות כאלה שיפחדו מהזרוע הנטויה של הקב"ה שמא יורידה עליהם שוב, וממילא לא

ישעבדום עוד, וכן יהיה בהם שפטים גדולים מידה כנגד מידה ובזה יראו שאין כדאי לשעבד את ישראל - כי בדבר אשר זדו עליהם, נמצא שכאן ההבטחה שלא רק שלא יעבדו מעתה אלא גם תהיה גאולה באופן שלא ישתעבדו בהם עוד.

הגאולה השניה והרביעית ענינם רוחני, בשניה הצילם מעבודתם, היינו שהקב"ה הכה את אלהיהם וממילא לא היה מקום לעבדם, שהרי הוכה היאור וכו' כל דבר שחשבו שהוא אלוה עד מכת בכורות שהוכה מזל טלה וענין הבכור שהיה הע"ז הקשה של המצרים. אולם כמו שבגאולת העבדות הגופנית היה שני חלקים גם שיפסיק מה שהיה עד עתה וגם שיתעלו להיות בני חורין ולא יהיה חשש שעבוד עוד, גם כאן בענין הרוחני לא די שלא יהיו בעבודתם אלא גם יולקחתם לי לעם, היינו שהקב"ה יקרבים אליו, ואיך יקרבים אליו, הנה מיד ידעו על ידי הפסקת הסבלות שהוא ה' המוציא אותם מתחת סבלות מצרים והם נכנסים מעתה בסבלות הקב"ה לכל אשר יצוום.

עפ"י זה היה מקום לסדר את הד' כוסות באופן הבא, כוס ראשון הוא כנגד היציאה מתחת סבלות מצרים, היינו שמעתה הם עבדי ה' ולא עבדי פרעה, וזה בא לידי ביטוי במה שהוא 'מקדש ישראל והזמנים', הכוס השני הוא כנגד וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדולים, כי מטרם למען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים, הכוס השלישי הוא כנגד והצלתי אתכם מעבודתם, היינו שהפרנסה והמזון וכל הצרכים מגיעים מהקב"ה ולכן אנו מברכים לו על כל הטובות. הכוס הרביעי הוא כנגד ולקחתי ועם נברא יהלל י-ה, עם זו יצאתי לי תהלתי יספרו.

אולם כ"ז למ"ד שמתחיל בגנות היינו עבדים היינו, אבל למ"ד מתחילה עפ"י יסדר כוס שני כנגד והצלתי אתכם מעבודתם, היינו שהוציאנו מע"ז וקרבתנו לפני הר סיני וכו'.

וע"ע להלן בביאור דצ"ך וכו'.

=====

דצ"ך עד"ש באה"ב

יש מקום לבאר פירוש חדש בפשר הסימנים (ועיין פרשת וארא תש"ע שהארכתי בביאור הסימנים הללו), ובזה יוארו דברי הראשונים שבא לומר ששנים הראשונים שבכל סדר היו בהתראה ואילו השלישית בלא התראה.

הנה המכה הראשונה שבכל סדר היתה הכאת 'ארץ', ההכאה השניה היתה הכאת 'בית', השלישית הכאת 'גוף'. היינו, מכת דם היתה מכה כנגד 'ארץ מצרים', שעיקר מעלתה במה שהיאור מעלה לה מים וממנה פרנסתה, ודלא ככל העולם שמימיו הם מי גשמים, היאור הוא הסמל של ארץ מצרים, לכן הוכה היאור. הצפרדע היה ענינה שבאו בבתיהם ועינו אותם בקנינם. מכת כנים היתה מיועדת לענות את גופם.

כיו"ב בסדר עד"ש. ערוב היה מיועד להטיל מכה על הארץ שלא יכלו להתהלך בארצם חפשי, ונעשה מקומם מדבריות ויערים מלא חיות טורפות. דבר הכה את ממונם וקנינם, וזהו בית. שחין הכה בגופם.

סדר בא"ח גם היה כך. ברד הכה את ארץ מצרים, היינו שצרו צעדיהם מללכת ברחובותיהם. ארבה הזיק את ממונם ומלאו את בתיהם. חושך הכה את גופם, היינו שהיו כאסורים בל יכלו עשות מאומה, ולדברי חז"ל הוא חושך של גיהנם, היינו מכת הגוף. אולם מכת בכורות מחוץ לסדרים.

מעתה יובן שעצם הכאת ארצם וממונם זהו המושג של התראה, שהרי אין בעל הדין נוגע בנפשות תחילה, ועצם הכאת ארצם וממונם כמוה כהתראה גמורה, ולכן בשלישית הכה את גופם בלא התראה.

בזה ידוקדק הלשון במכות, הנה בדם מודגש שתהיה בכל 'ארץ מצרים' (ז, יט. כא), אולם בצפרדע מודגש שתהיה בכל גבולך, ומבואר ובאו בבתיך ובבתי כל מצרים, כי עיקר המכה היתה מכוונת על ממונם. במכת כניס נזכר (ח, יג) וַתְּהִי הַכְּנִיסָה בְּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה כֹּל עֵפֶר הָאָרֶץ הָיָה כְּנִיסָה כְּכֹל אֶרֶץ מִצְרָיִם, היינו שהמכה התחילה באדם ובבהמה ואח"כ נעשה כל עפר הארץ וכו', היינו שהתחילה המכה באדם. במכת ערוב הוכר בין ארץ גושן לארץ מצרים, במכת דבר הוכה כל מקניהם היינו קנינם. במכת שחין הוכה גופם. במכת ברד הוכתה הארץ, ובפסוקים נזכר פעמים רבות לשון ארץ במכה זו, במכת ארבה מודגש בפסוקים שיאכל את כל מזונם, ומכת חושך מבוארת מצד עצמה.

אולם עדיין צריך להסביר מדוע היו צריכים ג' סדרים בענין. נראה, שגם בזה היה סדר עולה, היינו מהקל אל הכבד.

המכות הראשונות, דם ערוב ברד, במכת דם היה ריח נורא, באש היאור, וכן גאות מצרים הושפלה, בערוב היה סכנת מיתה ללכת בארצם, אולם בברד היתה מיתה ממש בנמצא ב'ארץ מצרים. נמצא שארצם הוכתה מהקל אל הכבד.

המכות השניות, צפרדע דבר ארבה, הצפרדע גם אם השחיתה נכנסה לעיסה וכדו', מכל מקום עדיין יכלו לאכול ולא היה נזק גמור. בדבר כבר מתו כל מקניהם. בארבה נאכל כל מזונם. נמצא שהצפרדע השחיתה והזיקה קצת, הדבר כבר המית ממונם, והארבה הממון המיועד לאכילה. או בסגנון אחר, ממונו של אדם הם ביתו מקנהו (עשירות שמעשירות את בעליהן. היינו הפרנסה) ומזונו, בצפרדע הזיק את הבית והנמצא בבית, בדבר הוזק המקנה שהוא העסקים שבהם הרוויחו ממון, בארבה הוזק מזונם.

במכות השלישיות, כינם שחין חושך, הכינם ייסרו אותם אולם יכלו עדיין לגרד ולהקל מעליהם קמעא, בשחין נזכר שהיה באופן שלא יוכל להרפא, היינו שלא היה מקום להקל מהם, אבל עדיין יכלו ללכת ולבוא, אולם חושך קשה מכולם שכל גופם נאסר בלא אפשרות לזוז, וזה קשה מכולם. וכבר ציינתי למעלה שהיה חושך של גיהנם ומסתמא ייסרם מאד.

ועל כולם מכת בכורות שבזה נפל עליהם פחד מיתה על כל אחד ואחד מהם, ואז יצאו.

יש גם מקום להגדיר, שהמצרים על ידי העבדות השביחו את ארצם ממונם וגופם, והמכות הכו ונטלו את השבח הלוה. שמה שהושבח היאור בהטלת הבנים וכן מה שהושבח במה שהגדילו את הישוב לגרש חיות רעות, וכן מה שהשביחו את צורת הארץ, כל זה הוכה בדם ערוב ברד. מה שהשביחו את ממונם שבנו להם בתים ורעו את צאנם וגידלו שדותיהם, זה הוכה בצפרדע דבר ארבה. מה שהשביחו ועידנו את גופם במה שהיהודים עבדו עבורם, מה שהזיעו בשדות ולא נתנו להם להתרחץ כמבואר במדרש, זה הביא עליהם כינם, ומה שנפצעו מעבודתם הביא עליהם שחין, ומה שאסרו אותם שלא יכלו ללכת לביתם או לכל אשר יחפצון הביא עליהם חושך.

עוד יש מקום לומר, שדצ"ך וכו', מכוונים כנגד ד' הגזירות שגזר פרעה. אולם ודאי שעיקר העונש על גזירת כל הבן הילוד היה בקריעת ים סוף, שם מדד להם כמידתם בדבר אשר זדו עליהם, אולם במצרים הענישם על היסורים שגרמו לישראל, היינו על מה שעינו אותם.

דצ"ך - כנגד גזירת הבנים. דם, כמו שציערו את ישראל בהשלכת בניהם ליאור וראו דם בניהם במים, כך נעשה היאור דם. [ומה שאמרו המצרים שעי"ז יפרו וירבו הדגים ביאור, כאן באש היאור]. צפרדע, יען שהצפרדעים (הקארקדילים) אכלו את המושלכים ליאור, ע"כ עתה באו ועלו לבתיהם וכל מקומותיהם. או משום שאמרו על צעקת המושלכים שצעקות הצפרדע הם, עתה באו ועלו בחדרי משכבם. כינם, משום שהתאבלו ולא יכלו לרחוץ עד שנולדו כינם בישראל, לכן הענישם בכינם. או שמכוון על מה שטמנו בבנין תחת לבנים. או משום שלא זכו לקבורה ומקום לבכות על המת, הנה עתה ארץ מצרים וכו' נעשה כינם וגם על המתים רחשה.

עד"ש - כנגד הנוגשים ששם עליהם. ערוב, כמו שהמצרים באו עליהם כחיות רעות המשתלטות, כך נעשה להם. והחיות אין מקומם בישוב, כך לא היתה ארץ גושן מקומם של המצרים, אלא באו לשם לשעבד בהם. דבר, כנגד מה שהטילו עליהם מס בממונם. שחין, כנגד מה שהכו אותם לזרזם בעבודתם כדרך הנוגשים ואדונים.

בא"ח - כנגד העבודה הקשה בפרך, ברד, על מה שעשו עבורם את כל עבודתם בשדות, ארבה על מה שנטלו מהם את פרנסתם ומעתה נעשו עבדים. חושך, על מה שאמרו להם שלא לחזור לבתיהם כי עד שיחזרו ויבואו יעלה לכמה שעות ויחסר מעבודתם, כמבואר במדרש.

בכורות - אפשר שהוא כנגד תבן לא ינתן. נראה שעיקר העונש על מה שמנע מהם תבן והרג מבני ישראל על כך, על כן נהרגו מהמצרים במצרים, אלא שהיו אלו הבכורות לטעם נוסף.

ולפי דרכנו יובן שהיו המכות מהקל אל הכבד גם בענין העונש, שכן הילוד שהיה תקופה מסוימת וישראל נתייסרו בו מעט שנים ביחד לשנות העבדות, זה הענישם בתחילה, ועל עצם העבדות הענישם במכות שאחריהן, ועל מה שהרג מהם בתבן לא ינתן וכן בבן הילוד, על זה באו מכת בכורות וקריעת ים סוף.

שבת שלום ומבורך